

هه فرکییا زمانان

و: م. ه. عبدولسهلام نه جمهدین عبدوللا
زانکویا زاخو / فاکولتیا زانستین مروقاییه تی
پشکا زمان و ئهدهبی کوردی

دهستینک:

جفاکین مروقاییه تی ژ لایه کیفه بهردهوام د گهورینین ناقحوییدانه و ئهقه دبیته ئه گهر کو، زمانی (و بتاییه تی لیکسیکی و ی زمانی) وانژی بهردهوام د گهورینیدا بیت، و ژلایه کی دنقه، ژ بهر ئه گهرین جیاواز، په یوهندی و هه فرکی دنایههرا و اندا ههیه، ئهقه ژی دبیته ئه گهر کو، په یوهندی دنایههرا زمانین و اندا پهیدا ببیت و کاریگهری ل هه قدوو بکهن. دهمی جفاکین مروقاییه تی ب شیوین جیاواز و ژ بهر ئه گهرین جوراوجورین جفاکی، کهلتووری، سیاسی، دیروکی، تابووری، جوگرافی و ... هتد په یوهندی ب هه قرا دکهن، ژ گهلهک لایانقه و بتاییه تی ژلایی زمانیهه کاریگهری ل هه قدوو دکهن. کهواته، هه فرکییا زمانی ئیکه ژ دهرکهفتین هه فرکی و په یوهندی نه زمانیا کورت و دوم دریز دنایههرا جفاکین مروقاییه تییدا.

زاراچی هه فرکییا زمانی . linguistic contact د پهرتوو کین زمانانیایدا ب واتاین جیاواز بکارهاتییه، لی ب شیوهیه کی گشتی دشین بیژین بریتیهه ژ: شیوین جوراوجورین په یوهندی دنایههرا دووزماناندا و کاریگهریا وان لسهه هه قدوو، ئهقه ژی دبیته ئه گهری نه انجام و پهیدا بوونا لایه نین جوراوجورین مینا : دهینکرا زمانی، تیکه لکرا زمانی، هه قه راییا زمانی، زمانین فرهنگی، زمانین تیکه ل و دووزمانه یی. ب دهربرینه کا دن، ئه م دشین هه موو وان دیاردین زمانی کو ژ نه جامی هه فرکی و په یوهندی جفاکین جیاواز و زمانین و اندا پهیدا دن، ب لایه نین جوراوجورین هه فرکییا زمانی بهژمیرن. بقی رهنگی، هه ر گاغا په یوهندی و هه فرکی دنایههرا دوو جفاکین زمانیدا پهیدا ببیت، لدویف ئه گهرین هه فرکیی و جوری و ی هه فرکیی، رهنگه هندهک که رهسته ژ هه ر دوو زماناندا بچنه دنایهه قدوو، یان پشکهک ژ ناخفتنکه رین هه ر دوو زمانان، زمانی یی دی

رووگهه

وهزییه، بویتیه د دهته هه کولین و
وهکیرانین مروقاییه تی و زانستی

ژماره 5 هاقینا 2012

فیربڼ و بقی رهنګی دښه دوو زمانه، یان ټیک ژ هر دوو زمانان ژبه ر ټه گهرڼ جیاواز بهیته لادان، یانژی زمانی سییی ژ ټه نجامی مملانا هر دوو زمانان پهیدا بییت. هلبهت ژلایی تیوریقه ټه ټه گره ژی هیه کو د مملانا دوو جفاکڼ زمانیدا، هر دوو زمان بیی کو کارتیکنی ل هه قدوو بکن، مل ب ملی هه ټه بهینه بکارینان، لی ټه ټه دوخه د پراکتیک دا کیم جارن روو ددهت.

ټاسایترین و سرؤشترین دوخ د هه ټرکییا دوو زماناندا، بریتییه ژ پیک گوهارتنا هندهک کهرهستان دناقههرا وان هر دوویاندا، کو ټه ټه ژی، واته دهینکرنا زمانی بابه تی سهره کی مهیه د قی ټه کولینیدا؛ لی بهری ټه م باسی دهینکرنی و جوړڼ وی بکهین، دی باسی جوړه کی تاییهت ژ هه ټرکییا زمانی کهین کو تیدا ژبلی دهینکرنی ټیک ژ هر دوو زمانین هه ټرک ب ته وای دهیته لادان.

زمانی سهردهست و زمانی بن دهست:

ټیک ژ دوخین کو ژ ټه نجامی هه ټرکییا دوو جفاکڼ زمانی پهیدا دبیت، بهر به لا ټه بوون و بکارینانا دوو زمانانه ل دهه ره کا جوگرافیا دیارگری یانژی وهلا ته کی دیارگری. ټه ټه دوخه، ټه گهر ژ ټه نجامی په یوه نډیه کا دوژمنکارانه یا دوو نه ته وهیان بیت، رهنګه د ماوهیه کی دوور و درپژ دا بیته ټه گهری لادانا ټیک ژ هر دوو زمانان. روو دانین دیروکی مینا هیرش و داگیرکرنا له شکه رییا دهه ره کی ژ لایی خه لکی دهه ره کا دن کو ژلایی زمان و کهلتووریه ټه هه ټه جیاواز، یانژی کوچکرنین گروپی مینا کوچکرنا گروپه کا نه ته وهییه - زمانی ژ دهه ره کی بو دهه ره کا دن، ژ هوکارین دهسپیکین دروست بوونا دوخه کی بقی رهنګیه. د قان دوخاندا زیده باری دهینکرن و پیک گوهارتنا کهرهستین زمانی دناقههرا هر دوو زمانین هه ټرکدا، ټه ټه گره ژی هیه کو ټیک ژ هر دوو زمانان بته وای بهیته لادان و ټه ټه هر ټه و بابه ته یی کو ټه لقییری دی بکورتی باس کهین.

د هه ټرکییا دوو جفاکڼ زمانیدا، ټه م دشین زمانی وی نه ته واکو ژ ټه نجامی شیانا له شکه ری، ټابووری یان سیاسی چوویه د نا ټه دهه ره کا دن، ب زمانی سهردهست - upper language و زمانی خه لکی ره سنی وی دهه ره کی کو که تییه ژیر دهستی دهسپه لاتا له شکه ری، ټابووری و سیاسی وی خه لکی نوو هاتی، ب زمانی بن دهست - lower language بنا ټه بکهین.

د دوخین بقی رهنګیدا کو دوو جفاکڼ زمانی ژ ټه نجامی شهرو مملانین له شکه ری تووشی هه ټرکیی دښ، ب شیوهیه کی گشتی رهنګه سی دوخ پهیدا

روگه ه

وهرزیه، بویتیه د دغه هه کولین و وهرکیرانین مرزقاییتی و زانستی

ژماره 5 هاقینا 2012

243

بڼ:

لادانا زمانې سهردهست، لادانا زمانې بن دهست يانړې پيڅه ژيانا هر دوو زمانان ب هه ټرا. هه لښت نه ټه کا د هه ټرکيا دوو زماناندا، کيژ دوخ روي ددهت و کيژ زمان د شيت زمانې دي لاددهت و ل سهرانسهرې وي جفاکي بهيټه بکارئينان، گريډاي هندهک هوکارين که لتووري، جفاکي، تابووري و... هته. هژمارا ناخفتنکه رين زمانې بن دهست يان نه تهوا زال، ههروهسان ژلايه کيڅه دهوله مهنديا که لتووري، پالده رين نه ته وي، سياسي و دهرووني يين ناخفتنکه رين زمانې بن دهست يان نه تهوا زال و ژلايه کي دنقه پيک ئينانا خيزانې ل ناف هه ټر ټر پي يانړې ل دهرفه ي گروپي، ههروهسان په يوهنديا هه رتيک ژقان هه ر دوو گروپين زمانې ل گه ل نه دامين دنين جفاکي زمانېي خوه کونه که تينه دناڅ هه ټرکيا زمانيدا، کاربگه ريبيا خوه هه يه لسهر نه نجامين ټي هه ټرکيا زمانې.

تيک ژوان دوخان کورنگه روو بدهت نه ټه يه کورنگه زمانې بن دهست، واته زمانې وي جفاکي کو تووشي هيرشي بوويه، سهره راي فشارين که لتووري و جفاکي، بهرگري ل هه مبه ر زمانې سهردهست دکهت و د نه جامدا د شيت وي زمانې سهردهست لاددهت و بهردهوام مينا زمانې زال ل ده ټه را خوه بهيټه بکارئينان. دټي دوخيدا، پشکه کا ناخفتنکه رين زمانې سهردهست ژي ب بوينا ده مي دهست ژ زمانې ره سني خوه بهر ددهن و زمانې بن دهست بکارئينان. نه ټه دوخه ل وي ده مي روو ددهت ده مي هژمارا ناخفتنکه رين زمانې سهردهست يان داگيرکه ران زور نه بيت، جفاکي داگيربوي يانړې ناخفتنکه رين زمانې بن دهست که لتووره کي دهوله ند و ب هيز هه بيت و ريزا پيک ئينانا خيزانې ژ دهرفه ي گروپي د ناټه را ناخفتنکه رين هر دوو زماناندا با بلند بيت. لټي ده مي، خه لکي نوو هاتي ژ بهر پيدټيا خوه يا په يوهنديا کوني، ب نه چاري فيري زمانې بن دهست دبن، لي بو تيک دوو جيلان، زمانې ره سني خوه، واته زمانې سهر دهست ژي د کاروبارين خوه يين هه ټر گروپيدا بکارئينان. که واته، ناخفتنکه رين زمانې سهردهست، پشتي بووراندا قوناغه کا دوو زمانه يي، دناڅ که لتووري جفاکي نوو دا د حه ليين و ل داويي زمانې سهردهست ژ بهر کو ئيدي د بکارئينان گشتيدا گرنگيا خوه ژ دهست ددهت، ده يته لادان و زمانې بن دهست دبېته ته نها زمانې وي جفاکي. بو نمونه ده مي مه غولان ل سه دي هه ټي مشه ختي هيرش کرييه سهر ئيرانې، زمانې مه غولي مينا زمانې سهردهست که ته هه مبه ر زمانې فارسي کوب زمانې بن دهست دهاته هژمارتن، لي ب بوورينا ده مي، فارسيي جهي مه غولي گرت و نه و لادا. ململانا زمانين فرهنسي و ننگليزي ل سه دي يازدي زاييني، نمونه کا ديا ټي دوخييه؛ زمانې فرهنسي ب ريکا هيرشا نورمه نان ل سه دي يازدي زاييني ل ننگليزي به لاق بوو لي پشتي بوورينا چند سه ده يان

روگه ه

وهرزيه، بوټه ي د ده ټه هکولين و وريکرائين مرؤقه يتي و زانستي

ژماره 5 هاقينا ٢٠١٢

٢٤٤

چاره‌کا دن هاته لادان و زمانى بن دهست، واته ئنگلیزی مینا زمانى سهره‌کیى خه‌لکى قى دهقهرى هاته بکارئینان. د قى ناقبه‌رى، نه و گروپا فره‌نسییان نه‌وا ب ریکا پیک ئینانا خیزانى ل دهرقه‌ی گروپا خوه یانزى ژبه‌ر هوکارین دی ل ئنگلیزی ماین، د ناڤ جفاکى نوودا حه‌لیان و هیدى هیدى پشتی چهند جیلان، زمانى خوه (زمانى سهردهست) لادان و بوونه ئنگلیزی زمان. هندهک ژ زمانقانان بو دوخین بقی رهنگی کو زمانى بن دهست بسهر زمانى سهردهست زال دبیت و لاددهت زاراقى (superstratum) بکاردئینن.^۲

دوخه‌کى دی نه‌وه کو زمانى سهردهست ب سهر زمانى بن دهست زال دبیت، و وى ژ کار کرنى بیخیت و ل سهرانسه‌رى دهقهره وى بکاربهیت. نه‌ف دوخه پتر ژ نه‌جامى دهوله‌مه‌ندییا که‌لتوورى و هژمارا زورا ناخفتنکه‌رىن زمانى سهردهست و هه‌روه‌سان نه‌بوونا پالده‌رى که‌لتوورى، سیاسى، دهروونى و ... هتد د ناڤ ناخفتنکه‌رىن زمانى بن دهست بو هندی کو به‌رگریى ل هه‌مبه‌ر زمانى سهردهست بکه‌ن. د قى دوخیدا ناخفتنکه‌رىن زمانى بن دهست، ژبه‌ر پیدقیاتین جفاکى، دهست ژ زمانى خوه‌ی ره‌سه‌ن به‌رده‌ن و زمانى نه‌ته‌وا داگیرکه‌ر، واته زمانى سهردهست وهردگرن. د قى دوخیزیدا ناخفتنکه‌رىن زمانى بن دهست، پشتی بوورینا قوناغه‌کا دووزمانه‌ی و پشتی چهند جیلان زمانى خوه دگوهورن. بو نمونه ل سه‌دی ئیکى به‌رى زایینى روومیان زمانى لاتینى بره وه‌لاتى (گل یان و پشتی چهند سه‌ده‌یان، زمانى لاتینى جهى زمانى قى نه‌ته‌ودى گرت، واته ل شوینا زمانى (سلتى) زمانى لاتینى هاته بکارئینان و بو‌ته‌نھا زمان ل وه‌لاتى (گل) یان. به‌لاڤ بوونا زمانین ئنگلیزی، ئسپانى و پورتوگالی ل کیشوهره‌ا نه‌مربکه‌ی و لادانا هژماره‌کا زورا زمانین هندیین سورین قى دهقهرى، نمونه‌کا دنا قى دوخییه. بو قى دوخی کو ناخفتنکه‌رىن زمانى بن دهست، دهست زمانى ره‌سه‌نى خوه به‌رده‌ن و زمانى سهردهست وهردگرن، زاراقى (substratum) دهیته بکارئینان^۳. دوخی سیی کوره‌نگه ژ نه‌جامى مملانا زمانان په‌یدابیت، نه‌قه‌یه کو نه‌زمانى سهردهست و نه‌زمانى بن دهست ناهیته فراموشکرن و ب دریزاهیییا ده‌مى هه‌ر ئیک ل دهقهره‌کا جوگرافییا دیارکری دهینه بکارئینان. بو نمونه، زمانى ئنگلیزی ل سه‌دی پینجى زایینى گه‌هسته ئنگلیزی و بو‌ته‌گه‌ر کو زمانى بن دهستى وى دهقهرى کول وى سهر ده‌مى زمانى سه‌لتى بوو، بو هندهک دهقهرین دیارکری ل وى وه‌لاتى پاشه‌کشیی بکه‌ت^۴. د قى دوخیدا، جوره‌کى دابه‌شبوونا ده‌سته‌ه‌لاتا جوگرافى دناقبه‌را زمانى سهردهست و بن دهست دروست دبیت، و مه‌رج نینه ئیک ژ وان ل سهرانسه‌رى وه‌لاتى بهیته بکارئینان و یى دی بهیته فراموشکرن. دوخی زمانى تورکى (ل تازه‌ریایجانا ئیرانى) ل هبه‌ر زمانى فارسى (ل دهقهرین دین ئیرانى) ژى دشیت نمونه‌کا دنا قى دوخی بیت.

د هەر ئیک ژ دوخین سهریدا دهینکړنا زمانې بتایبه تی ل سهر ناستې لیکسیکان دهیته دیتن. دهمی زمانې سهردهست بسهر زمانې بن دهست زال دبیت و دبیته تهنیا زمانې خه لکی لسهر ناستې وی جفاکی، دهینکړنا زمانې ل ناسته کی سنووردار تر روی ددهت. ب دهربرینه کا دن، د وی دوخیدا کو زمانې سهردهست، زمانې بن دهست ژناڅدیهت، هندهک که رهسته ژ زمانې بن دهست دچنه دناڅ زمانې سهردهست دا، بو نمونه، هه بوونا په یقین سهرستی د زمانې لاتینی گهلین (گل) یدا، بو سهردهمی هه فرکییا زمانین سهرستی و لاتینی دزقریته څه کو د نه جامدا زمانې لاتینی مینا زمانې سهردهست بسهر زمانې (گل) یاندا زال بوو و نهو ژناڅبر.

هه ر گاڅا به روڅاڅی زمانې بن دهست ب سهر زمانې سهر دهست زال ببیت و ناڅتنکه رین زمانې سهردهست هیدی هیدی زمانې خوه فراموش بکه ن و فیری زمانې بن دهست ببن، نه څه دهینکړنا زمانې ل ناسته کی به رفره هتر روی ددهت. هه بوونا ریژه یه کا زورا په یقین زمانې سهردهست د ناڅ زمانې بن دهستدا، نیشانا شه رکی مه زنه کو د ماوه یه کی دیروکیدا د ناڅبه را هه ردوو زماناندا هه بوویه. هه بوونا هژماره کا زورا په یقین فرهنسی د ناڅ زمانې ټنگلیزیدا، نه جامی هه فرکی و شه ری دناڅبه را زمانې ټنگلیزی و فرهنسییه کو لسهر دهمی دهسته لاتندارییا نورمانان بسهر ټنگلستان هه بوویه و د نه جامدا زمانې ټنگلیزی بسهر که قتییه.

دهینکړنا زمانې:

سانا هیترین نه جامی هه فرکییا زمانان کو کیم و زیده د ناڅ هه موو زماناندا دهیته دیتن، دهینکړنا زمانیه. هاگن دبیت: (دهینکړنا زمانې بریتیه ژ دووباره دروستکړنا مؤدیلین زمانه کییه دناڅ زمانه کی دندا.^۵)

ټارلاتو دبیت: دهینکړنا زمانې پرؤسه یه که کو تیدا زمانه ک یان دیالیکته ک هندهک که رهستان ژ زمان یا دیالیکته کا دن وهر دگریټ.^۶ (هارتمن و ټستورک) دبیتن: دهینکړنا زمانې بریتیه ژ به ره لاقبونا بکارئینانا هندهک که رهستان ژ زمانه کی یان دیالیکته کی د ناڅ زمان یان دیالیکته کا دندا، نه څه ژی چ بریکا هه فرکیی بیت یانژی بریکا لاسایکرنی بیت.^۷ که واته دهینکړنا زمانې بریتیه ژ وهر گرتنا هندهک که رهستین لیکسیکی یانژی رونا نین زمانه کی یان دیالیکته کا دن.

هه ر وکی هاتییه گوتن هه فرکییا زمانې ژ نه جامی هه فرکییا نه زمانې په یدا دبیت و بقی رهنگی جوری کاریگه رییا دوو زمانان لسهر هه څدوو، هه تا راده یه کی

روگه ه

وهرزیه، بویته ی د دمه څه کولین و
وهرکیرانین مرؤقابه تی و زانستی

ژماره ۵ هاقینا ۲۰۱۲

۲۴۶

زور گریډای جوړی په یوه نډی و هه فرکییا دناقبه را ههردوو جفاکین زمانیدایه. هه ر گاڤا په یوه نډییا دوو جفاکین زمانی ژ نهجامی جیرانیی بیت، نهغه بشپوهیه کی ناسایی که رهستین زمانی و بتایبه تی لیکسیکی دناقبه را ههردوو زماناندا دهینه نالوگورکرن.

ژلایه کی دنغه، نهگه هه فرکی ژ نهجامی هه فرکییا له شکهری بیت، رهنکه نیک ژ ههردوو زمانان ژناڅ بچیت، لی د قی دؤخیژیدا دهینکرنا زمانی ههیه. دقان جوړه هه فرکییا نندا، پیشه نگییا نه زمانی (سیاسی، تابووری، کهلتووری و ... هتد) یین جفاکه کی، جوړه کی (پیشه نگییا زمانی) ژی په یدا دکت، د قی دؤخیدا، زمانی وی جفاکی کو ژلایی سیاسی، تابووری، کهلتووری و ... هتد پیشه ننگ و ب هیژتره، ب زمانی پیشه ننگتر دهیته هژمارتن و که رهستین زمانی ب دهین ددهت. پرانییا وان زمانان کو بشپوهیه کی هه فرکی ل گهل زمانی ننگلیزی و فرهنسیدا هه بوویه، ژبه ر پیشه نگییا زانستی، تابووری و سیاسیا فرهنسی زمان و ننگلیزی زمانان، ژقان زمانان دهینکرینه.

راسته کو د مملانا دناقبه را دوو جفاکین زمانیدا، که رهستین زمانی دناقبه را وندا دهینه نالوگورکرن، لی سه متی سه ره کیی دهینکرنی ژ زمانه کی بو زمانه کی دییه. د هه فرکییا زمانی فارسی ل گهل زمانین عه ره بی، ننگلیزی و فرهنسیدا، سه ره رای هنډی کو که رهسته ژ زمانی فارسی چووینه دناڅ قان زماناندا، لی سه متی سه ره کیی دهینکرنی به ره ژ زمانی فارسی بوویه. نهڅ جوړی دهینکرنی ب دهینکرنا نیک نالی دهیته نیاسین چونکی سه متی سه ره کیی دهینکرنی بو نموونه ژ زمانی (م) بو زمانی (ب) یه.

لشی چاخی ژبه ر پیشه نگییا سیاسی، تابووری و زانستی و ... هتد ل وهلاتین ننگلیزی زمان، سه متی دهینکرنی نیک نالیه و ژ زمانی ننگلیزی به ره ژ گهلهک زمانین دییه. هه لبهت سه متی دهینکرنی هه موو جاری جیگیر نینه و ب گوهورینا هه قسه نگییا سیاسی، تابووری و کهلتووری و ... هتد سه متی دهینکرنی ژی دهیته گوهورین. بو نموونه، هه ر وه کی هاتییه گوتن لسهر ده می هیرشا نورمه نان بو سه ر گزیرتین بریتانیا (چهند سه دهیه کان قه کیشا)، سه متی سه ره کیی دهینکرنی ژ فرهنسی بو ننگلیزی بوو، لی ل نها نهڅ سه مه هاتییه گوهورین و مینا گهلهک زمانین دن ژ زمانی ننگلیزی دهینکرینه (لی ب ریژهیه کا کیتر)؛ په یقین مینا (after shave, ok, show, week end) نها ژ ننگلیزی چووینه دناڅ فرهنسیدا.

نهگه ر دوو جفاکین زمانی ژلایی جوگرافیه جیران بن و هه فرکییا وان سرؤشتی

بیت، رهنګه دهینکړنا زمانې دوو ټالې بیت. بؤ نمونه ل دهڅه رین سنوورین ته مریکه و مه کزیکې، گه له ک په یف ژ ټنگلیزی چوینه د ناڅ ټسپانیدا و بهروفاژی.

دهینکړن د شیت راسته وڅو - direct borrowing و نه راسته وڅو - indirect borrowing بیت. دهمې زمانه ک راسته وڅو ل ژیر کاربگه ریبا هه ټرکییا دناڅه را وی و جفاکه کی زمانې دندا، هنده ک که رستان ژ وی زمانې دهیندکه ت، ب دهینکړنا زمانیا راسته وڅو دهیته هژمارتن. بؤ نمونه ، د نه جامې ململانا راسته وڅو یا فارسی ل گه ل زمانې عه ربه ی، فرهنسی و ټنگلیزی گه له ک که رسته ژقان زمانان راسته وڅو چوینه د ناڅ زمانې فارسیدا. لی هنده ک جارن هنده ک که رسته ب شیوه یه کی نه راسته وڅو و بریکا زمانې سیی ژ زمانه کی دچنه دناڅ زمانه کی دندا، نه ټه ژی ب دهینکړنا زمانیا نه راسته وڅو دهیته هژمارتن. بؤ نمونه، هنده ک ژ وان په یقان کو خودان بناغی لاتینینه بریکا زمانې فرهنسی چوینه دناڅ زمانې دیدا یا نژی هنده ک ژ په یقان یونانی بریکا عه ربه یی چوینه دناڅ زمانې فارسیدا؛ نه تله س و ټوقیانووس ژ وان په یقان یونانینه کو بریکا عه ربه یی هاتینه د ناڅ زمانې فارسیدا. په یقا algebra کو ژ عه ربه یی چوینه دناڅ ټسپانیدا و بریکا ټسپانیی چوینه د ناڅ زمانې ټنگلیزیدا، ب نمونه کا دنا دهینکړنا نه راسته وڅو دهیته هژمارتن.

جزین دهینکړنا زمانې:

ژبلی وان دهینکړنې هاتینه باسکرن، تم دشین دهینکړنې زمانې لدویف وی که تیگوریا کو تیدا دهیته نه انجام دان دابه شی چهین جزران بکهین. ب شیوه یه کی گشتی دشین بیژین دهینکړنا زمانې پرؤسه یه کا گشتیه کو د ناڅ که تیگورین جورا و جورین زمانیدا ب شیوه یی جیاواز روی ددهت. لهوا دهینکړنې زمانې دابه شی جزرین لیکسیکی، فونیمی و ریزمانی دهیته کرن. لقیری، هه رټیک ژ وان ب کورتی دهینه باسکرن.

۱. دهینکړنا لیکسیکی - lexical borrowing :

دهینکړنا لیکسیکی به ربه لاقتربین و ټاسایتربین جوری دهینکړنا زمانیه و د پرانیا زماناندا دهیته دیتن. لیکسیکین زمانې که تیگوریه کا ټه کرینه و ب ساناهی تووشی گوهورینې دبیت و نه ټه ژی ژ نه جامی گوهورینان د ناڅ جفاکین زمانیدا روی ددهت. پشکه ک ژ ټان گوهورینان گریدای هاتن و چوونا په یقان بیانین دهینکړیه کو ټه و بخواه دبیته پشکه ک ژ لیکسیکین هه ر زمانه کی. دهمې دیاردهیه کا نوو ژ که لتووره کی دچپته د ناڅ که لتووره کی دندا، پرانیا جارن ناڅی

روګه ه

وهرزیه، بویته ی د دمه ټه کولین و
وهرکیرانین مرؤقه یی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

۲۴۸

وی ژی ژ وی زمانی دچیته د ناڅ زمانی پیشوازیکهردا. نهڅ پرؤسهیه، واته هاتنا پهیڅ و زاراڅان ژ زمانهکی بؤ ناڅ لیکسیکیځی زمانی دندا، ب ددینکرنا لیکسیکی دهیته نیاسین. جور و سرؤشتی ددینکرنی - loan words ههتا رادهیهکی گریډای جور و سرؤشتی پهیوهندیځی نه زمانیځی د ناڅ دوو کهلتوورانه؛ ب شیوه گشتی ریژدیا ههره زورا پهیڅیځی ددینکرنی د هه زمانیځی گریډای دیاردیځی مادینه؛ پهیڅیځی مینا کلینیک، مهترو، توتویان و قیدیو د زمانیځی فارسیدا ژقی جورینه. لی ددینکرنیځی پهیڅیځی گریډای چه مکیځی هؤشهکی و نه مادی ژی کیم نینن؛ پرستیژ، تئوری، ریسک، لوکس، ئیدیولوژی و ... هتد د زمانیځی فارسیدا ژقی جورینه. لدویڅ نامارهکی کد زمانیځی فارسیدا هاتییه نه انجام دان، خودیا دبیت کو پهیڅیځی ددینکرنیځی فرهنسی و ټنگلیزیځی گریډای چه مکیځی هؤشهکی، ب بهراورد ل گهل پهیڅیځی گریډای چه مکیځی مادی ټیک لسهر چاره. نهڅه ژی ژبه رقی چهندییه کو ددینکرنا دیاردیځی مادی رولهکی پتردیځیځی د بجه ئینانا پیدقیاتیځی چقاکیځی بلهزدا. ههروهکی دزانیځی ټیک ژ هؤکارنیځی ددینکرنیځی، تهژی کرنا قالاتیځی پهیوهندیکرنییه و ههروهڅه دشیت بیته ته گهرهک بؤ بلندبوونا ریژا ددینکرنا پهیڅیځی مادی ل هه مبهه پهیڅیځی هؤشهکی.

ددینکرنا لیکسیکی د پراځیا زماناندا مل ب ملی ددینکرنا کهلتووری پهیدا دبیت و چاره سه رییه که بؤ ناڅ لئینانا دیاردیځی نوو. ههلبهت، مهرج نینه هه موو جاری ددینکرنا کهلتووری، ددینکرنا لیکسیکی ژی لدویڅ خوهرا بینیت و گهلهک جارن، پشتی وهرگرنا دیاردهیه کا کهلتووری، زمانیځی پیشوازیکهه ر ب ریکیځی جیاوازا پیکولا په یڅسازي و ناڅ لئینانا وی کریه. ژ لایهکی دنڅه، ددینکرنا کهلتووری مهرجی ددینکرنا لیکسیکی نینه، واته هندهک جارن ناخشتنکه ریځی زمانهکی ددینکرنهکی نه انجام ددن و بهلاڅ دکهن بیی کو نهڅ دیاردهیه ل دهڅ وان هه بیته، بؤ نمونه، پهیڅا (کودهتا) د گهلهک زماناندا بهرنیاسه، لی مهرج نینه کو نهڅ دیاردهیه ل هه موو وان وهلاتان روی دابیت.

پهیڅیځی ددینکرنی پراځیا جارن ژلایی که سین دوو زمانهڅه کو ب (هؤکارنیځی ددینکرنی) دهینه نیاسین، د ناڅ وی چقاکیدا دهینه بهلاڅکرن. پیدقییه ناماژی ب قی راستی بکهین کو هه موو کهرسته سین ددینکرنی وه کههڅو ب ټیک ریژه د ناڅ چقاکی زمانیدا بهریه لاڅ نابن؛ هندهک پهیڅیځی ددینکرنی ههتا کویراتییا چقاکی زمانی دچن و د ناڅ چینین جیاوازا دا دهینه بکارئینان، پهیڅیځی مینا بهنک، ماشین، نهدریس، کوپون، رادیو، سیگار، فامیل .... هتد چووینه دناڅ کویراتییا چقاکی فارسی زماندا. گروپه کا دنا پهیڅیځی ددینکرنی، بتنی ل سهر تاستی که سین دوو زمانه یانژی گروپه کا چقاکییا دیارکرنی دهینه بکارئینان و بقی رهنگی بیاقی بکارئینانا وان سنوورداتره؛ پهیڅیځی مینا پرؤسه، دیپرشن، ئورگانیسیم،

دیالکتیک و ... هتد د زمانی فارسیدا ژقی گروپینه. د ناقبهرا قان هر دوو گروپاندا ئەم دشیین ناستهکی دن دەست نیشان بکهین، په یقین مینا دموکراسی، په رله مان، ئەنرزی و ... هتد د زمانی فارسیدا ژقی گروپینه. که واته، په یقین دەینکری د چارچووئی زمانهکی دیارکریدا، لدویف ریژا بکارهینان و بهر به لاقی، دابهشی پله و گروپین جیاواز دبن.

جفاکین زمانیزی لدویف ریژا دەینکرنا لیکسیکی، ب کیمیشه دابهشی سی گروپان دبن. هندهک جفاک بدریژا هییا دیروکا خوه هه فرکی ل گه ل گه لهک جفاکان هه بوویه و زمانی وان ژی، ژ زمانین جیاواز دەینکرینه. که واته، لیکسیکی قان جوړه زمانان ته ژینه ژ په یقین زمانین بیانی. ته لبانی نمونه کا قان زمانانه کو ریژیه کا باشا لیکسیکی وی ژ په یقین دەینکرین تورکی، یونانی، سلاقی، لاتین و ... هتد پیک هاتییه. هندهک زمانان دبیزن کو ۹۰ ژ سه دییا لیکسیکی قی زمانی دهینن.^۸ لی هندهک زمان ژی هه نه کو ریژا دەینکرنی د ناڅ لیکسیکی واندا گه لهک کیمه. هندهک ژ زمانین هندیین سوورین کیشوهری ته مریکه ی و هندهک زمانین مینا ئیسله ندی کو ریژیه کا گه لهک کیمه په یقان ژ زمانین دن، دەینکرینه، ژقی گروپی دهینه هژمارتن. د ناقبهرا قان هر دوو گروپاندا، ئەم دشیین هندهک پله یین دنژی دهست نیشان بکهین، لی دهست نیشان کرنا قی چه ندی کا هه زمانهک ب دروستی سه ر ب کیژ ناستییه کارهکی بزحمه ته. لی ئەم دشیین ناستهکی ناقین دهست نیشان بکهین کو پرانیا زمانین جیهانی مینا فارسی، ئنگلیزی، سوئیدی و ئیتالی ژلایی ریژا دەینکرنیقه دچنه د ناڅ قی ناستیدا، چونکی دەینکرنا وان نه ب بهر فره هییا گروپی ئیکیییه و نه ب سنوورداریا گروپی دووییه.

۲. دەینکرنا فونیمی. - phonological borrowing

دەینکرنا فونیمی پرۆسه یه که کو تیدا هندهک که رهسته و مۆدییلین دەنگیین زمانهکی دچنه د ناڅ زمانهکی دندا و د ئەنجامدا هندهک گوهورینان د ناڅ سیسته می دهنگییی زمانی پیشوازیکه ردا دروست دکهن. په یقین دەینکری لدویف یاسایین دهنگی و سیمایین ب لیف کرنا زمانی پیشوازیکه ره دهینه بکارئینان و بقی رهنگی، هاقیبوونا خوه ژ دەست دهن. هه له بهت ل هه جفاکهکی زمانی، هندهک دوو زمانه هه نه کو ژ بهر زانینا زمانی دهیندهر، ب لیف کرنا سه ره کییا په یقا دەینکری بکار دئینن، واته ده می په یقا دەینکری د زمانی خوه دا بکار دئینن هه هه مان ب لیف کرنا ره سه نا په یقی بکار دئینن، لی ب شیوه یه کی گشتی ل سه ر ناستی جفاکی زمانی په یقین دەینکری لدویف یاسایین دهنگی و ب لیف کرنا زمانی پیشوازیکه ره دهینه ب لیف کرن. که واته، که رهسته و مۆدییلین زمانین

رووگه

وهزیه، بویتە د دمه فهکولین و
وهکیرانین مرۆفایهتی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

۲۵۰

دهینگری کو د زمانی پیشوازیکه دانینن، دهیته گوهورین، واته ل شوینا وان که رسته و مؤدیلین هه ژ شیوه کو د ناڤ زمانی پیشوازیکه ردا هه نه، دهینه دانان. بونموونه ته و پهیڅین کوزمانی فارسی دهینگرینه لدویف یاسایین دهنگی و مؤدیلین دهنگیین زمانی فارسی دهینه بکارئینان. دهمی کو دهنگه کی بیانی و دهرفه ی سیستمی دهنگی زمانی فارسی بهیته د ناڤ زمانی فارسیدا، تهغه فارسی زمان وان ب دهنگه کی دنی نیزیکی یانژی مؤدیله کا فارسی دگوهورن. د ب لیف کرنا فارسییا پهیڅین مینا میرسی (فره نسی)، (پالپ) (عهره بی) واشینگین د (ینگلیزی) دا، فونیمین (я)، / q / و / w / د ناڤ فونیمین فارسیدا نینن، لهوا فارسی زمان وان ب هندهک فونیمین دن، واته ب ریزل گه ل / r / ، / s / ، / v / ، دگوهورن. تهغه کاره بونا کهرتیان و مؤدیلین رونا فونیمانژی دهیته نه نجام دان؛ بونموونه جهی هیزی (ستریس) د پهیڅین دهینگریدا ل گه ل مؤدیلا هیزی د ناڤ زمانی پیشوازیکه ردا دهیته گونجانندن. بونموونه، لدویف مؤدیلا هیزی د زمانی ینگلیزیدا، جهی هیزی د پهیڅین مینا (fo'otball) دالسهر برگا دهستپیکه (football)، لی د زمانی فارسیدا دهمی تهغه په یقه دهیته ب لیف کرن هیز دچپته سهر برگا دووی / futba'l / ، واته لدویف مؤدیلا هیزی د فارسیدا هاتییه گونجانندن. رونا برگه بییا په یقا spray د ینگلیزیدا cccv یه و چونکی تهغه مؤدیله د زمانی فارسیدا نینه لهوا تهغه په یقه لدویف مؤدیلا برگه بییا cv - cv - cvc ، ب شیوی / esperei ? / دهیته ب لیف کرن.

گونجانندا پهیڅین دهینگری لدویف یاسا و مؤدیلین دهنگیین زمانی پیشوازیکه ر، دیاردهیه کا گشتیه، لی مه رج نینه هه میسه بهیته نه نجام دان. بونموونه، د ناڤ جفاکی ینگلیزی زماندا، تهغه نیرینه هه یه کو پیدقییه ناڤین تاییه تین بیانی لدویف سیمایین ره سه نین وی بهیته ب لیف کرن.⁹ ههر لهوا، بونموونه، ناڤی موتسارت د زمانی ینگلیزیدا ههر لدویف ب لیف کرنا وییا ئەلمانی واته / motzart / دهیته بکارئینان و نه ب شیوی / Mozart / . که واته سه ره رای هندی کو پیکولا گونجانندی دهیته کرن لی گه لهک جار انژی دهینگری فونیمی یانژی دهنگی دهینه نه نجام دان.

دهینگری فونیمی بریکا فیروونا زمانی دووی یانژی بریکا دهینگری لیکسیکی دهیته نه نجام دان و رهنگه ل شیوی وهرگرتنا فونیمه کا سه ربخو، یان تهله فونهک، یان مؤدیلهک یانژی یاسایه کا دهنگییا بیانی بیت. دهمی ژماره یه کا زورا پهیقان ژ زمانه کی دیارگری بچنه د ناڤ زمانه کی دندا یان هژمارا که سین دوو زمانه د جفاکه کی دوو زمانیدا گه لهک زور بن، تهگه ری دهینگری دهنگی ژی پتر دبیت.

بونموونه، ل دهمی هیرشا نورمه نان بو سه ر بریتانیایی، هژماره کا زورا پهیقان

ژ زمانی فرهنسی چوونه د ناڅ زمانی ټنگلیزیدا و ټه ټه بو ټه گهر کو فونیمیا / ž / ژ ی بچیته د ناڅ ټی زمانیدا. که واته، فونیمیا / ž / د ټنگلیزییا نهودا، بریکا دهینکرنا فونیمی هاتییه د ناڅ سیسته می فونیمی ټی زمانیدا و د ټنگلیزییا که ټندا ټه ټ فونیمه نه بوویه. هندهک زمانقان د بیژن ژبه ر ریژا زورا وان په یقین ټنگلیزی ژ فرهنسی وهرگرتین، ټاوله کا لیکدایا سه ربخوژی د ټی زمانیدا په یدا بوویه، هه ر و هکی د په یقا oil دا دهیته دیتن^۱ هه لبهت مه رج نینه هه موو جاری و ه سان بیت، بو نموونه، سه ره رای هندی کو ریژهیه کا زورا په یقان ژ عه ره بی چووینه د ناڅ زمانی فارسیدا لی نه بوویه ټه گهری هندی کو فونیمین مینا / q / ، / ð / ، / ħ / و / d / بچنه د ناڅ سیسته می دهنگییی زمانی فارسییا فه رمیدا.

ل وان وهلاتان کو گرږپین نه ته وهی - زمانین جورا و جور دژین و چهند زمانین فه رمی هه نه، دهینکرنا فونیمی پتر روی ددهت. ل ټان جوره وهلاتین چهند زمانه یی، بتاییه تی ټه گهر ټیک ژ وان زمانان، زمانی هه ټپشک بیت (فرهنکی)، ټه گهری روودانا ټی دهینکرنا زمانی پتر دبیت، چونکی ټاڅتتکه رین زمانین جیاواز، فیری زمانی هه ټپشک دبن و دبنه دوو زمانه و هه ر گاڅا هژمارا که سین دوو زمانه ژی گه له ک بن و زمانی دووی بشیوهیه کی پراکتیک گه له کا به ره لاڅ بیت، ټه گهری دهینکرنا فونیمی ژ ی پتر دبیت.

بو نموونه، زمانی رووسی ل سوڅیه تا به ری زمانی هه ټپشکی هه موو خه لکی بوو لی ل کومارین دین سه رب و ټه مینا قه زاقستان، تاجیکستان، نازهر بایجان و ... هتد زمانی خومالی و ناوچه ییی وان مینا قه زاقی، تاجیکی و نازهری و .... هتد ژ ی فه رمی بوون؛ له وا دوخه کی گونجای بو ټالوگورکرنا که ره ستین زمانی و بتاییه تی دهنگین زمانی رووسی و زمانین دن هه بوو. ټه ټه پرؤسه یه د ناڅ زمانی و اندا روی دا و ب وهرگرتنا هنده کین که ره ستین دهنگین زمانی رووسی، سیسته می دهنگییی وان تووشی گوهورینی بوو. بو نموونه فونیمیا / f / کو د زمانی قه زاقیدا هه ر نه بوویه، بریکا دهینکرنا فونیمی ژ زمانی رووسی هاتییه د ناڅ وی زمانیدا.^{۱۱}

دهینکرنا فونیمی رهنگه لسه ر ټاستی مودیلین روآنا فونیمان ژ ی روی بدهت و بقی رهنگی، روآنا کود زمانه کیدا نینن، دچنه د ناڅ وی زمانی ژیدا. بو نموونه روآنا سی کونسونانتان ل داوییا په یقین فارسی نینه، لی ټه ټ روآنا، بریکا هندهک په یقین بیانی مینا / luster / و ټورکستر / orkestr? / هاتییه د ناڅ زمانی فارسیدا. سه ر دهه کی د زمانی ټنگلیزیدا روآنا دوو کونسونانتین / kn - / ل دهستپیکا په یقی هه بوویه، لی لدویف گوهورینه کا دیروکی، ټیدی ټه ټ روآنا نه هیته بکار ټینان و روآنا / kn - / ل دهستپیکا په یقین ټنگلیزی بو

روگه ه

وهزیه، بویته ی د دهته فه کولین و وهرگرتین مرؤقه یی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

/ n - / هاتییه گوهورین. ههلبهت ئەڤ گوهورینه د زمانی تاخفتنی دا روی دایه و هیشتا نه هاتییه بکارئینان و ئەڤ رۆنانه پاراستییه. لی سه ره رای قی چهندی، ب هاتنا په یقا دهینگرییا Knesset (په رله مان) ژ زمانی عیبری بوناڤ زمانی ئنگلیزی، رۆنانا / kn - / یا دهستپیکی وهکی مۆدیله کا دهنگییا دهینگری دووباره هاتییه د ناڤ زمانی ئنگلیزییدا. ب شیوهیه کی گشتی بکارهینانا دهنگ و مۆدیله د دهنگییا دهینگری د زمانه کیدا، سنوورداره و بتاییه تی د قوناغین دهستپیکییدا بتنی د سنووری په یقین دهینگرییدا دهیته دیتن.

۳. دهینگریا ریزمانی. grammatical borrowing:

زمانانان دهینگریا ریزمانی ب نه ئاساییترین جووری دهینگریا زمانی دزانن. د قی جووری دهینگرییدا، که رهسته یان مۆدیله رۆنانا په یقی، سینتاکسی، یان رۆلین ریزمانی یان په یوه ندیین ریزمانی ژ زمانه کی دچنه د ناڤ زمانه کی دندا. ههلبهت هندهک زمانانان دن به روفاژی، دهینگریا ریزمانی ب پرۆسه یه کا ئاسایی و به ره بلاڤ دزانن، له و نمونین جورا و جور ژ زمانان جیا و از دئینن. بۆ نمونه، رۆنانان مینا attorney general و court martial (دادگه هکریا له شکری) د ئنگلیزییدا، ژوان نمونانه کو بۆ دهینگریا ریزمانی دئینن. د قان نموناندا، رۆنانا هه قالناڤ و ناڤی لدویڤ مۆدیلا زمانی فره نسی واته (ناڤ + هه قالناڤ) هاتییه دارشتن، لی ئەڤ مۆدیلا رۆنانی د زمانی ئنگلیزییدا نینه و د زمانی ئنگلیزییدا ناڤ پشتی هه قالناڤی (هه قالناڤ + ناڤ) دهیت. د فارسیدا، رۆنانان مینا (مکه معقمه) یان (عتبات عالیات) لدویڤ مۆدیلا عه ره بی واته وه که هه ڤ بوونا دیارگری و دیارکه ری. صفت و موصوف. ژلایی ره گه ز و ژماریشه هاتینه دارشتن؛ لی چونکی وه که هه ڤ بوونا دیارگری و دیارگری ژلایی ره گه ز و ژماریشه د زمانی فارسیدا نینه له و د شین بئین ئەڤ رۆنانه لدویڤ مۆدیلا په یوه ندییا ریزمانییا عه ره بی هاتییه دارشتن و دهینگریا ریزمانییه.

هندهک جارنژی رهنگه مۆرفیمین زمانه کی بچنه د ناڤ زمانه کی دندا. بۆ نمونه مۆرفیما کویا عه ره بی / at / و مۆرفیما (جمع مکسر عربی) ژوان که ره ستین ریزمانییه یین ژ زمانی عه ره بی چوونیه د ناڤ زمانی فارسیدا. زمانی فارسی نه بتنی د په یقین عه ره بیین دهینگری دا مفای ژ (مۆرفیمین کویا عه ره بی) وهردگریت به لکو د په یقین فارسی ژیدا بکار دئینیت. په یقین (دهات = دیهات، سبزیجات = سه بزيجات، اساتید = ئەساتید، فرامین = فرامین و... هتد) ژوان په یقین فارسینه کول دویڤ مۆرفیما کویا عه ره بی هاتینه دارشتن. د زمانی ئنگلیزی ژیدا هندهک په یقین لاتینی و یونانی ب هه مان شیوی زمانی ره سه ن دهینه کۆمکرن و د راستیدا، نیشانانا کۆمکرنی ژی مینا که ره سه ته کی ریزمانی،

هاتییه دهینکرن، بۆ نمونه ، په یقا phenomenon ، د زمانی ئنگلیزیدا هەر وهکی زمانی رهسەن phenomenon دهیته کۆمکرن. نمونه کا دنا دهینکرن ریزمانی، بکارئینانا خسته سه را فارسی (e-) یه د ناڤ زمانی تورکیدا. لسه ر ده می عوسمانیان ژبه ر دهینکرن زورا په یقین فارسی، رۆنانا فارسیا (ناڤ + خستنه سه ر + هه قالناڤ) ژی چوو د ناڤ زمانی تورکیدا. مۆدیلا ئاساییا رۆنانی د زمانی تورکیدا (هه قالناڤ + ناڤه) و ل دهستپیککی بکارئینانا خستنه سه را فارسی بتنی د رۆنانین فارسیین دهینکریدا دهاته بکارئینان، لی ب به ربه لاڤ بوونا مۆدیلا فارسی، نه ا د رۆنانین تورکی- فارسی و تورکی بخوه ژیدا دهیته بکارئینان. بۆ نمونه رۆنانا مینا donanma - i - hümayun لدویف قی مۆدیلا دهینکری ژ فارسی هاتییه دارشتن. لدویف نه خسه سازیا زمانی تورکی بۆ پالافتنا زمانی تورکی ژ که رهستین بیانی، نه ا بکارئینانا قی رۆنانی د زمانی تورکیدا کییم بکار دهیت. ۲۱

ئه م دشیین هنده ک دهینکرنین ریزمانی د ناڤ دیاردا (convergence) یا زمانان ژیدا بیینین. ل وان دهقهران کو دوو یان چهند زمان بۆ ماوه به کی دوور و دریز بره خ هه ق دوو وه دهینه بکارئینان، رهنکه هنده ک تایبه تمه ندین مۆرفولویژ و سینتاکسی ژ هه ق دوو ددین بکه ن و بقی رهنکی، جوره کی وه که په قییا ریزمانی د ناڤه را واندا په یدا بییت. ئەڤ دیاردهیه، پترل نیمچه گزیرتا هندی، قه ققازیا و نیمچه گزیرتا بالکان کو ناخفتنکه رین زمانین جیاواز و هه مه رهنک تیدا دژین، دهیته دیتن. بۆ نمونه، گامپرسی نیشان دایه کول گونده کی ل ناڤه راستا هندی د ناڤه را زمانی ماراتی - marathi ژ خیزانا هندو ئه وروپی و زمانی کانادایی - kannada ژ خیزانا درافیدی - Dravidian چ په یوه ندییه کا خزماتیی نینه، لی ژبه ر هه ق کی و ب هه قرا ژیا نا چهن دین سه دهیان، ژ لایی هنده ک تایبه تمه ندین ریزمانییه نیزیکی هه ق دوو بووینه. لدویف قه کولینا گامپرسی، ئەڤ هه ر دوو زمانه ژ لایی ریزبوونا مۆرفیمان د رستاندا و هه روه سان ژ لایی هنده ک پیشگر و پاشگرانقه وه که په ق بووینه؛ بۆ نمونه پاشگری کارییی / n - / زمانی ماراتی چوویه د ناڤ زمانی کاناداییدا. ۳۱

دوخ و پالده رین دهینکرن زمانی:

ده می دوو جفاکین زمانی تووشی هه ق کییی دبن، د راستیدا نه گه ره کی سه ره کی و گونجای بۆ دهینکرن زمانی په یدا دبیت. لی هنده ک ژ جورین دهینکرنین زمانی ب تایبه تی دهینکرن به رفرده، پیدقی ب هنده ک نه گه رین دن هه یه. ب ده ریرینه کا دن، بتنی هه بوونا په یوه ندی و هه ق کییا نه زمانی د ناڤه را دوو جفاکاندا، نابیته نه گه ری دهینکرن زمانییا به رفرده، چونکی بۆ دروستبوونا قی پرۆسی هۆکارین

روگهه

وهزیه، بویتە د دهته قه کولین و
وهکیرانین مرۆقابه تی و زانستی

ژماره 5 هه قینا ۲۰۱۲

جوراوجور و دؤخ و پالدهرین جیاواز پیدقینه. ئەم دشیین بیژین هندهک ژقان دؤخین کو پیدقی بو دهینکرنا زمانینه بریتینه ژ: ههبوونا پالدهرهکی ب هیزل ده ژ ناخفتنکههرین زمانهکی بو بکارئینانا که رهستین زمانیین بیانی، ههبوونا زانینه کا ناشکهرا ژ چه مک و نه رکئی که رهستین دهینکری و ... هتد.

هاتن و بهر به لاق بوونا که رهستین دهینکری د نا ژ زمانه کیدا، گریدای پالدهر و هوکارین جیاوازه. ژوان پالدهرین کو زمانقان بو دهینکرنا زمانی باسی دکهن، (هاکت) جهخت لسه ر دوو پالدهرین (تهژی کرنا وان قالایتین په یوه ندیکرئی ئەوین د نا ژ زمانی پیشوازیکه ردا هه نه) و (بها و گرنگییا جفاکی، که لتووری، سیاسی و زانستی زمانی دهیندر) دکته. ^۴ هه ر وهکی هاتییه گوتن ده می دیاردهیه کا دهینکرییا نوو دچیته دنا ژ که لتووره کیدا، پیدقییه بهیته بنا فکرن، لقی ده می زمانی پیشوازیکه ر په یفا گریدای وی که لتووری وهک خوه و در دگرت یانژی پیکولی دکته ب هاریکارییا که رهستین خوه په یقه کا نوو و دروست بکه ت. بو نمونه، ده می دیاردهیه کا مینا ته له فونئی بو په یوه ندیکرئی په یفا بووی و چوو به د نا ژ که لتوورین جیاوازا، گه لهک ژ قان که لتووران نا قئی دیاردی وهکو خوه و درگرتن و هنده کین دن پیکولا بنا فکرن وی کرییه. ب هاتنا قئی دیاردی بو ئیرانی، په یفا (ته له فون) ژ هاته د نا ژ زمانی فارسیدا؛ واته ده می ته ژ که رهستیه هاتییه دنا ژ جفاکی مه دا، پیدقیاتییا بنا فکرن قئی دیاردی لده ژ فارسی زمانان په یفا بوو و پیکول کرن قئی قالاتیی د پرؤسا په یوه ندیکرین خوه دا، ب په یفا (ته له فون) ته ژ بکه ن. ژ لایه کی دنقه، هندهک که لتووران ب مفا و درگرتن ژ که رهستین خومالی، په یقه کا نوو دروست کرینه، بو نمونه د زمانی ئەلمانیدا Fernsprecher هاتییه دروست کرن.

هندهک جاران ژی، بهایی جفاکی، زانستی، که لتووری و سیاسی زمانه کی پالدهره کی ب هیزه بو بکارئینانا په یقین وی د نا ژ زمانین دندا. نیاسین یانژی زانینا زمانه کی کو بهایی، جفاکی، زانستی، که لتووری یان سیاسی هه بیت دشیت نیشانا هه بوونا باوه رنامین بلند یانژی ئەندام بوون دنا ژ چینه کا جفاکییا بلند دا بیت. هه ر له وا هندهک که س ب ئەنقه ست پیکولی دکهن د ناخفتن و نقیسینا خوه دا مفا ی ژ په یقین قان جوهره زمانان و در بگرن. د قوناغا پشتی هینگیدا، هه ر ئە ژ په یقه رهنگه ژ لایی ناخفتنکههرین دنین وی زمانیه بهیته لاساییکرن و بهر به لاق ببیت. په یقین مینا ته له فون، ته کسی، رادیو، ئوتوبوس، پوسته و ... هتد لدویف پیدقیاتییا په یوه ندیکرئی هاتینه د نا ژ زمانی فارسیدا، لی په یقین مینا مودیرن، سووژه، پرستیژ و ... هتد پتر لدویف وی بهایی کو هندهک فارسی زمان دده نه زمانی فه رنسی هاتینه د نا ژ زمانی فارسیدا. ئەقه ژی بو مه خوه یا دکته کو و درگرتنا په یقی لدویف پالدهری دوویی ژ بهر پیدقیاتیی

نه بوويه، چونكى بهرامبه ر وان د زمانى فارسيدا هه نه: موديرن = نو (نوو)، سووژه = موجوع (بابته)، پرستيژ = اعتبار (بها).

ژ گرنگترين پالدهرين دى كو دببته ته گهري دهينكرنا زمانى (تابويا زمانى - linguistic taboo) يه. د هه زمانه كيدا هنده ك پهيښ و زاراڅ هه نه كو فورم يانژى چه مكه كى كريت، بى ريزى يانژى نه په سه نه هه نه، له وا نه دامين جفاكين زمانى خوه ژ بكارئينانا راسته وخو و ناشكه رايان وان دوور دكه ن؛ نه څ چه مك و فورمه ب تابو دهينه نياسين.

تابو ب شيوه يه كى گشتى برتبييه ژ رهفتاره كا جفاكييا قه دهغه كرى، و تابويا زمانى ژى د راستيدا نيكه ژ لايه نين وى كو ب هنده ك قه دهغه كريان د رهفتارا زمانيدا دهينه نياسين. خوه دوور كرن ژ بكارئينانا فورمين زمانى دياردهيه كه كو د جفاكين جيا واز دا دهينه ديتن و په يوه ندى ب بها و باوه رين جفاكي و كه لتوورين خه لكيشه هه يه. نيك ژ چاره سه رين خوه دوور كرن ژ بكارئينانا فورمين كريت، دهينكرنا زمانيه، بقى رنگى په يقا بيانى كو كريتى و بى ريزى و نه په سه ندييا وى ديارنينه ل شوينا كه رهستى نه په سه ندى خومالى دهينه بكارئينان. به لاڅ بوونا په يقين مينا ته واليت، شورت، باسن، كورسيټ و ... هتد د ناڅ زمانى فارسيدا ژبه رځى ته گهري بوويه.

كوچكرن و هه څركييا زمانى:

هه ر وهكى دزانين لسه ر ناستى وهلاتى (هه ر وهسان لسه ر ناستى جبهانئ)، هنده ك باژبه هه نه كو بها و گرنگييه كا جفاكي، تابوورى، كه لتوورى و زانستى زور هه نه و هه ر نه څه بوويه ته گهري كوچكرنى بوقان دهغه ران. پرؤسا كوچكرنى دهليڅه كى باش بو هه څركييا زمانى پهيدا دكه ت كو ژ نه جامين وى دشين باسى دهينكرن يان پيك گوهارتنا كه رهستين زمانى و بتاييه تى ليكسيكان، بكه ين.

د قوناغا دهسپيكيديا گوهورينه كا مه زن د ليكسيكين زمانى كوچبه ريدا رووى دده ت و گه له ك په يقين خومالى ژبيردكه ت و هژماره كا زورا په يقين بيانى وهردگريت. (هاگن) د وى باوه ريدايه كو نه څه گوهورينه، نه جامى وى گوهورينيه نه وا دژينگه ها جفاكييا كوچبه ريدا رووى دده ت.⁵¹

كوچبه ر ل سالين دهستپيكي دببته دووزمانه، چونكى زيده بارى زمانى نيكى، نه چاره بو په يوه نديكرنى ل گه ل نه دامين جفاكي زمانى نوو، فيرى زمانى وانژى بببت. هه ر نيك ژ فان هه ر دوو زمانان بياقى بكارئينانا خوه هه يه و هه ر نيك د دوخه كى جفاكيي دياركridا دهينه بكارئينان، لى كارتينكرنى ل هه قدوو ژى

رووگه ه

وهريزه، بوپته د دهغه هه كولين و
وهركيرانين مرؤفاهتى و زانستى

ژماره 5 هاقينا 2012

دکهن. ژلایه کیشه که ره ستین زمانین جفاکی نوو (زمانی دوویی) بریکا دهینکرنه
 زمانی دچنه د ناڅ زمانی نیکیدا و ژلایه کی دنقه، تاییه تمه ندین زمانی نیکی
 لدویف پروسا تیکهل بوونا زمانی دچنه د ناڅ زمانی دوویییدا. ب دهربرینه کا دن،
 کوچبه ر د ناڅ جفاکی نوو دا فیری چه مکین نوو دبیت ده می دبینیت د زمانی ویدا
 په یقه کا همبهر نینه ب نه چار د گفتگویین ناڅ گروپییدا مفای ژ که ره ستین بیانی
 وهردرگرت. ژلایه کی دنقه، د په یوه ندییا دهرقه ی گروپییدا کوچبه ر مفای ژ زمانی
 دوویی وهردرگرت و ب نه زانین هنده ک تاییه تمه ندین زمانی خوه تیکهل زمانی
 دوویی دکته و نهغه دبیته نه گهری دروست بوونا نه کسینتی د ناڅ زمانی ویدا.

د قوناغین پشتی هینگیدا، نه گهر کوچبه ر بزقریتنهغه وهلاتی خوه، رهنکه بپته
 هوکاری فه گوهاسن و بهر به لاڅ بوونا تاییه تمه ندین زمانی بیانی. کوچبه ر د
 گفتگویا ل گهل هغه زمانی خوه دا، زاراڅین دهینکریین بیانی بکار دینیت و بشی
 رهنکی دبیته نه گهر کوهه ژ زمانین ویزی تاییه تمه ندین زمانی بیانی بنیاسن.

ژندهرو پوراویز:

1 نهغه بابته وهرگیرانا (برخورد زبانها) یه ژ په رتوکا (درامدی برجامعه
 شناسی زبان، د. یحیی مدرس، چاپ دوم، ۱۳۸۷)

R. Anttila (1972), p. 171 2

R. Anttila (1972), p. 171 3

L. Bloomfield (1933), p. 464 4

E. Haugen (1950), p. 81 5

A. Arlotto (1972), p. 184 6

R. Hrtmann and F. stork (1972), p. 29 7

R. Anttila (1972), p. 172 8

A. Arltoo (1972), pp. 187.87 9

R. Burling (1970), p. 180 10

A. Arltoo (1972), pp. 192.93 11

A. Arltoo (1972), pp. 194.95 12

بنیره: 13

Gumperz (1971), pp. 265.66; R. Burling (1970), pp. 184.85

C. F. Hockett (1958), pp. 404.05 14

E. Haugen (1942), p. 45 15